

В. В. Матусевич
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського
м. Київ

**НАУКОВО-ДОСЛІДНА КОМІСІЯ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА
ТА БІБЛІОГРАФІЇ ВСЕНАРОДНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ:
ЗАВДАННЯ Й НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ
(1925–1929)**

Всенародна бібліотека України (далі – ВБУ) створювалася видатними українськими вченими у 1918 р. як Національна бібліотека Української держави. На думку її фундаторів, організація Національної бібліотеки мала спиратися на досягнення світової бібліотекознавчої науки, з одного боку, та на власні науково-дослідні розробки, – з іншого. Тому одними з найважливіших завдань Бібліотеки, сформульованих її засновниками, були: створення національного бібліотечного книжкового та рукописного фондів, організація збирання, зберігання та користування ними, а також проведення науково-практичної і науково-дослідної роботи в галузі бібліотекознавства, національної бібліографії, історії та теорії книги у всеукраїнському бібліотечному центрі¹. Створення такої Бібліотеки було новою проблемою для українських учених, враховуючи специфічну історію України, що впродовж століть не мала власної державності, національних установ та розвиненої національної бібліотекознавчої школи.

Уже на перших засіданнях Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки постало питання про необхідність вивчення світового досвіду організації національних бібліотек і передових бібліотекознавчих технологій. До всіх світових бібліотек було надіслане звернення з проханням про допомогу у комплектуванні Національної бібліотеки України методичною літературою. На жаль, створення спеціального підрозділу для проведення такої роботи було призупинено на п'ять років.

Організаційний період створення ВБУ збігся з докорінними соціальними перетвореннями в Україні. Перші роки діяльності були найважчими для Бібліотеки. Не маючи відповідного приміщення, співробітники Бібліотеки займалися лише накопиченням фондів, сформувавши майже

мільйонний фонд, який, проте, не отримував належної обробки, через що й не міг бути залучений до широкого читацького загалу. Після отримання постійного приміщення наприкінці 1920 р. постало нагальне питання про опрацювання фондів, їхню організацію та обслуговування читачів, хоча умови, в яких на той час працювала Бібліотека, були конче несприятливими для виконання поставленої мети: сховища були перевантажені необробленою літературою, співробітники місяцями не отримували платні, обмеженою була кількість кадрів, постійні скорочення та переїзди довершували сумну дійсність. Спроби організації дієвого функціонування Бібліотеки в таких реаліях вимагали компромісних рішень, а створення перших нормативів та інструкцій переконливо свідчило про необхідність розробки вагомих й обґрунтованих науково-методичних документів стосовно бібліотечних технологій. Саме тому наприкінці 1922 р. було розпочато організацію спеціального відділу бібліотекознавства², хоча й раніше здобутки бібліотечної науки використовували практично всі співробітники ВБУ, які відповідали за організацію фондів, процес обслуговування, роботу консультативно-виставочного підвідділу тощо. Спеціалізований відділ лише з 1924 р. фактично став існувати як Кабінет бібліотекознавства, куди надходила спеціальна література, а науково-методична робота провадилася відповідними підрозділами Бібліотеки.

Основні напрями бібліотекознавчої роботи ВБУ визначалися як “пошук найдоцільніших форм бібліотечної техніки в пристосуванні до такого типу бібліотеки, як ВБУ; складання каталографічної інструкції; організація та діяльність академічних і взагалі наукових бібліотек: розробка методів політосвітньої роботи в академічних і наукових бібліотеках; краєзнавча робота бібліотек; бібліографічна робота, яка спочатку концентрувалася в консультативно-виставочному підвідділі та була пов’язана з організацією виставок; праця над бібліографією про продукційні сили та народне господарство УСРР, економіку України за часів революції тощо; науково-методична діяльність щодо створення предметного каталогу для академічних і наукових бібліотек, і, в першу чергу, – складання предметних рубрик з Української”³.

Науково-дослідній діяльності працівників Бібліотеки значною мірою був властивий колективний характер – практично усі відділи ВБУ брали в ній найактивнішу участь. Для вирішення тих чи інших проблем, що виникали під час роботи, створювалися спеціальні тимчасові комісії. Процес розробки та побудови цілісної і замкненої бібліотечної технології потребував аналізу світових теоретичних здобутків, їхнього науково-практичного вивчення, що, зокрема, вимагало організації власного координуючого центру.

На нараді 21 березня 1925 р., скликаній ініціативною групою, було поставлене питання про створення спеціальної бібліотекознавчої інсти-

туції як об'єднання бібліотечних працівників для колективного проведення дослідної роботи з питань бібліотекознавства. В роботі наради взяли участь 12 співробітників ВБУ, які одногосно затвердили об'єднання та ухвалили його назву “Науково-дослідний інститут бібліотекознавства при ВБУ” (далі – НДІБ). Воно стало добровільною організацією ВБУ. Дійсними членами було затверджено 14 наукових співробітників Бібліотеки, чиєю роботою керувала президія з трьох осіб: до її складу входив директор ВБУ та два члени, які обиралися пленумом Інституту. Проте в об'єднанні могли працювати всі, хто бажав і був спроможним провадити науково-дослідну бібліотекознавчу роботу.

При обговоренні питання про створення НДІБу сформувався кілька позицій щодо проведення дослідної роботи у межах Бібліотеки. Одна група співробітників вважала, що слід займатися лише теоретичною дослідною роботою, поклавши практичну на відділи. Друга – звертала увагу на нагальну потребу використати науковий потенціал Інституту для підвищення кваліфікації, спільного вирішення актуальних науково-практичних завдань організації діяльності Бібліотеки.

Основна потреба полягала в тому, що “піонерам наукового бібліотекознавства на Україні буде неможливо відірватись від практичних потреб життя... Не можна забути того, що на Україні ми не маємо бібліотечних шкіл, не маємо спеціально бібліотечної преси – і тому не маємо кваліфікованої маси бібліотечних працівників. Отже, принаймні на певний час, ця маса буде дивитись на Інститут як на школу для себе, й тому Інститут у своїх дослідах не може не орієнтуватися на цю масу. Ми живемо не в сфері одних теоретичних інтересів, і це, на нашу думку, регулює нашу дослідну роботу по найбільш правильному шляху”⁴.

Невдовзі стала очевидною “незручність” організації, за часів діяльності якої наукову роботу офіційної установи та її співробітників було організовано й скеровано неофіційним та добровільним товариством. Тоді пленум Інституту ухвалив, що НДІБу конче необхідно перетворитися на офіційну установу – відділ ВБУ. Рада ВБУ на засіданні 23 червня 1925 р. погодилася з цією думкою й постановила оформити наукову роботу ВБУ шляхом створення в її складі, як одного з відділів, окремої інституції для наукових дослідів у галузі бібліотекознавства з назвою “Науково-дослідний інститут бібліотекознавства Всенародної Бібліотеки України” та затвердила проект організації НДІБ. Було визначено основні завдання Інституту;

“...1) безпосередня науково-дослідна праця в галузі бібліотекознавства в найширшому розумінні;

2) науково-педагогічна праця – підготовка дослідників в галузі бібліотекознавства;

3) науково-організаційна праця – об'єднання, керування й стимулю-

вання науково-дослідної роботи відділів ВБУ та втягування в науково-дослідну роботу з бібліотекознавства наукових робітників з-поза меж ВБУ”⁵.

Перший склад Інституту затвердила Рада ВБУ. Організаційні засади створення НДІБу були дуже демократичними: склад Інституту поповнювався шляхом обрання на пленумі за письмовою рекомендацією її членів; обраних затверджувала Рада ВБУ. Членами НДІБ могли обиратися не лише співробітники ВБУ, а й працівники інших установ. У разі потреби, з ініціативи президії і членів пленуму, могли створюватися секції та комісії.

На перших засіданнях Інституту було окреслено проблематику діяльності НДІБу:

“I. З теорії й техніки бібліотекознавства: проблема академічних бібліотек; бібліотека й педагогіка; НОП у бібліотеках; краєзнавча робота бібліотек; методика вивчення бібліотекознавства; каталографія; класифікація; розстановка книжок; предметовий каталог; зведений каталог; методика консультативно-довідкової роботи бібліотек; техніка читальні; нові форми бібліотечної активності; вивчення читача; вивчення читача у зв’язку з українізацією; вивчення української книги і читача.

II. Вивчення бібліотечної справи в Україні в минулому й сучасному: бібліографія бібліотекознавства на Україні; бібліотековіана ВБУ; історія бібліотечної справи на Україні; історія бібліотек у Києві; історія окремих бібліотек України; сучасний стан справ бібліотечної справи на Україні; академічні та наукові бібліотеки України (видання довідника); впливи візантійських і західних бібліотек на бібліотеки України.

III. Вивчення стану бібліотечної справи поза Україною в її минулому і сучасному.

IV. Бібліографічні роботи: бібліографія бібліотекознавства; бібліографія України; бібліографія про Київ; бібліографія Шевченковіани; бібліографія продукційних сил та народного господарства України; бібліографія краєзнавства на Україні; бібліографія періодики на Україні”⁶.

Діяльність Інституту мала різні форми: від індивідуальної роботи окремих наукових робітників ВБУ до колективної різних відділів ВБУ та комісій НДІБу.

Початок роботи НДІБу у 1925–1926 рр. був тісно пов’язаний з Першою конференцією наукових бібліотек УСРР, що проходила в приміщенні ВБУ за ініціативою її співробітників 29–31 грудня 1925 р. Їй передувала Перша Всеукраїнська нарада робітників книги, проведена у листопаді 1923 р. Нарада мала переважно відомчий характер і розв’язувала майже винятково організаційні питання, що охоплювали не лише бібліотечну справу, а й бібліографію та книгознавство. “Ця нечисленна нарада, що не викликала в свій час ширшого відгону, відіграла проте

видатну в нашому житті роль, бо на ній вперше зішлись представники Наукового Комітету Наркомосу (перетвореного пізніше в Укрнауку), книгознавчих, бібліографічних і бібліотечних установ УСРР для того, щоб намітити віхи на майбутній час, прийти до погодження в спільній роботі й зав'язати живий зв'язок поміж людьми і установами, що їх ці люди репрезентували⁷.

З розвитком бібліотечного життя в Україні зростала потреба в безпосередньому обміні думками, і на початку 1925 р. виникла ідея скликати нараду представників наукових бібліотек. Цьому передувало вивчення стану справ з науковими бібліотеками ВБУ та Секцією академічних бібліотек м. Києва. Було розіслано понад 400 невеликих анкет, які містили питання щодо основних відомостей про бібліотеки взагалі⁸. Отримані до початку конференції 214 відповідей давали певне уявлення про наявність наукових бібліотек та їхню відомчу підпорядкованість⁹. Розпорошеність наукових бібліотек за різними відомствами та відсутність єдиного координуючого центру дуже ускладнювали процес їхнього об'єднання для розв'язання існуючих спільних проблем.

Навесні 1925 р. Укрполітосвіта висунула пропозицію про скликання Всеукраїнського бібліотечного з'їзду. ВБУ й Секція академічних бібліотек м. Києва клопотали перед Укрполітосвітою про організацію на цьому з'їзді окремої секції наукових бібліотек; на додаток до клопотання вони подали й проект роботи цієї секції¹⁰. На жаль, негативне ставлення тодішнього керівництва державою до наукових об'єднань спричинило до відмови у цьому проханні. Водночас Укрнаука у 1925 р. ухвалила скликати нараду наукових бібліотек і музеїв, дбаючи передусім про потреби підпорядкованих їй п'яти наукових бібліотек. Отже, було складено перший проект цієї наради і з таким розрахунком визначено досить вузьке коло учасників наради¹¹.

Але на місцях, і, насамперед, у Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, проблема організації наукових бібліотек постала досить гостро, і це не могло не відбитися на подальшому процесі організації наради наукових бібліотек. Кількість розісланих програм зросла вдвічі, а число учасників наради сягло 204 осіб (67 делегатів і 137 гостей). Отже, запланована невелика нарада за участю обмеженої кількості наукових бібліотек через обставини, що склалися, перетворилася на Першу конференцію наукових бібліотек УСРР.

Підготовку конференції та її організацію провела за дорученням Укрнауки Оргкомісія ВБУ. До участі в Оргкомісії ВБУ запросила представників Секції академічних бібліотек м. Києва та Українського наукового інституту книгознавства. До її складу увійшло п'ять членів: від ВБУ – С.П. Постернак (голова), В.Ф. Іваницький та Я.Л. Маяковський (секретар), від Секції – М.Т. Хохол, від УНІКу – М.М. Іванченко.

Уважне і критичне обговорення питань порядку денного конференції

у Президії Інституту бібліотекознавства спричинило до перевірки й точного формулювання принципових поглядів на суть та завдання Бібліотеки, характер, обсяг і основні напрями науково-дослідної роботи, застосування наукових методів для розкриття і впорядкування бібліотечних фондів, засоби ефективного використання можливостей Бібліотеки, внутрішню структуру бібліотечного персоналу, його офіційний стан серед працівників інших наукових установ, тарифікацію. Отже, підготовка до конференції стала важливою нагодою ще раз проаналізувати основні аспекти бібліотечного життя і запропонувати висновки ВБУ зборам компетентних бібліотечних робітників України.

За три дні роботи конференції було заслухано 22 доповіді, працювало 12 комісій, що розробили 19 проектів резолюцій. Від ВБУ та НДІБу на конференції були присутні 14 представників; із загального числа доповідей вісім були проголошені співробітниками Всенародної бібліотеки.

Основними темами обговорення на конференції були:

– мережа наукових бібліотек – В.В. Дубровський, С.П. Постернак (ВБУ);

– науково-дослідна робота і підготовка наукових кадрів – В.Ф. Іваницький (ВБУ);

– проблеми бібліографії – М.А. Годкевич, М.І. Сагарда (ВБУ), С.Л. Рубінштейн, М.І. Ясинський (ВБУ), В.Д. Отомановський (Вінницька філія ВБУ);

– уніфікація роботи наукових бібліотек: каталографія – В.О. Козловський (ВБУ); статистика – О.Є. Карпинська (ВБУ); НОП – Ф.С. Лісник;

– проблеми обслуговування читача – Д.А. Балака (ВБУ), Б.Й. Борович, В.О. Козловський (ВБУ);

– проблеми комплектування – С.Л. Рубінштейн, М.В. Рожок, А.І. Козаченко;

– зв'язок наукових та політосвітніх бібліотек – Я.С. Розанов;

– тарифікація, номенклатура тощо – Я.Л. Маяковський (ВБУ), М.Т. Хохол¹².

На конференції було ґрунтовно обговорено позиції ВБУ, яка в особі свого Інституту претендувала на роль всеукраїнського наукового центру з питань бібліотекознавства та бібліографії. Резолюції конференції підтвердили правильність провідної позиції ВБУ з її науковою діяльністю та організацією НДІБ, що надавало їй статусу бібліотечного центру. Визнання цього мало для Бібліотеки величезне значення, покладаючи на ВБУ й важливі обов'язки: подавши на обговорення учасників конференції багато принципових теоретичних питань і практичних проектів їхнього розв'язання, Всенародна Бібліотека, таким чином, взяла на себе обов'язок всебічно опікуватися їхнім здійсненням.

Уже в січні 1926 р. Президія НДІБ на своїх засіданнях переглянула всі резолюції конференції, щоб з'ясувати такі позиції: які саме напрями

роботи повинна впроваджувати ВБУ та на які відділи і на кого з співробітників персонально покласти відповідальність за їхнє виконання; водночас – як залучити все це до загального плану роботи ВБУ та Науково-дослідного інституту. Особливу увагу Президія НДІБу звернула на ті резолюції конференції, що стосувалися складання українознавчого бібліографічного репертуару і бібліографічної роботи в наукових бібліотеках, підготовки наукових співробітників з бібліотекознавства й кваліфікованого бібліотечного персоналу, каталографії й предметного каталогу¹³. Всі ці питання мали першорядне значення для подальшого розвитку бібліотечної справи в Україні й вимагали вдумливої підготовчої роботи. Президія Інституту уважно поставилася до справи, аналізуючи під час засідань складні проблеми, намічаючи шляхи до їхнього розв'язання, окреслюючи завдання перед відділами та окремими кваліфікованими співробітниками¹⁴.

Україна, що здійснювала керівництво роботою ВБУ, не мала наміру давати їй надто багато прав та повноважень. Згідно з протоколом засідання Української Академії Наук № 23 від 12 липня 1926 р., ВБУ було вказано, що “організація Інституту бібліотекознавства відклоняється, а для наукової роботи у ВБУ організовується Комісія”¹⁵. Незважаючи на це, Рада ВБУ 22 лютого 1927 р. затвердила Статут Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії (НДКБ), який закріпив за нею усі повноваження та функції раніше створеного Інституту бібліотекознавства¹⁶.

Згідно зі Статутом, на НДКБ покладалася робота в галузі бібліотекознавства, бібліографії, споріднених та допоміжних дисциплін. Основними завданнями Комісії були:

а) обслуговування наукових потреб ВБУ;

б) сприяння розвитку бібліотечної та бібліографічної справи в УСРР.

До функцій НДКБ належали:

а) науково-організаційна частина – об'єднувати, координувати, планувати, керувати і стимулювати наукову роботу всіх відділів ВБУ, а також залучати до наукової роботи співробітників інших бібліотек і бібліографічних установ м. Києва та України в цілому;

б) науково-педагогічна частина – готувати через аспірантуру, курси тощо нові кадри наукових дослідників, викладачів і кваліфікованих бібліотекарів;

в) науково-дослідна частина – індивідуально і колективно провадити науково-дослідну роботу.

НДКБ була підпорядкована безпосередньо Раді ВБУ.

Організаційна структура НДКБ – це Пленум, Президія, секції бібліотекознавства та бібліографії, різні комісії.

До складу Пленуму НДКБ входили: а) директор ВБУ (голова Пленуму), його заступник й учений секретар ВБУ; б) за вибором Ради ВБУ –

три її члени; в) особи, яких мав обирати Пленум за письмовою рекомендацією трьох його членів.

До НДКБ могли обиратися й особи, які працювали у галузі бібліотекознавства й бібліографії або сприяли розвиткові зазначених дисциплін, не працюючи у ВБУ.

Засідання Пленуму НДКБ мали бути закритими, тобто такими, у яких брали участь лише члени НДКБ, та відкритими (“прилюдними”), тобто доступними для всіх бажаючих. Характер кожного засідання визначався Президією НДКБ.

Пленум НДКБ міг обирати членів НДКБ, Президію, обговорювати й затверджувати квартальні та річні плани й звіти про наукову роботу ВБУ та НДКБ, обговорювати доповіді та виносити щодо них постанови і рішення.

До складу Президії НДКБ входили директор ВБУ (він же був головою Президії), вчений секретар ВБУ, два члени НДКБ, які обиралися Пленумом на один рік, та голови секцій. 1927 р. членами Президії були: С.П. Постернак – голова; В.Ф. Іваницький – заступник керівника секції бібліотекознавства; Я.Л. Маяковський – вчений секретар ВБУ; М.І. Сагарда – завідуючий відділом періодики, керівник секції бібліографії; В.О. Козловський – завідуючий каталожним відділом, член Президії, обраний на Пленумі; С.І. Маслов – завідуючий відділом стародруків, член Президії, обраний Пленумом.

Президія НДКБ повинна була провадити у життя відповідні постанови Ради та Пленуму НДКБ, планувати наукову роботу НДКБ та керувати нею, складати й подавати на розгляд Пленуму квартальні та річні плани й звіти про наукову роботу ВБУ, готувати відповідні матеріали до Пленуму.

Була визнана доцільною така організація роботи НДКБ:

– постійне функціонування Президії, планування й координація діяльності НДКБ і через неї наукової роботи всієї Бібліотеки;

– проведення закритих засідань Пленуму за участю членів, на яких мали розглядатися питання діяльності НДКБ та певні моменти внутрішнього розпорядку, обрання нових членів, аналіз підсумків роботи НДКБ, загальних перспективних планів; проведення засідань за участю всіх співробітників ВБУ для виголошення та обговорення доповідей про плани роботи ВБУ й окремих відділів, для аналізу і співставлення різних бібліотечних процесів, ознайомлення співробітників ВБУ з обсягом, характером, завданнями та досвідом роботи Бібліотеки, що мали на меті залучення співробітників до науково-дослідної роботи, розуміння ними й творчих, а не лише функціональних аспектів своєї роботи;

– проведення відкритих засідань Пленуму, що відбувалися за участю, окрім співробітників ВБУ, й бібліотекарів м. Києва як з наукових, так і

з політосвітніх бібліотек, а також усіх, хто цікавився питаннями бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства. На таких засіданнях виголошувалися доповіді стосовно “принципових або загальних питань, що широко освітлюють бібліотечну й бібліографічну справу, або доповіді про результати роботи ВБУ, які вона сама вже проаналізувала й перевірила і наслідки може подати на загальне обміркування”¹⁷.

Таким чином, ВБУ через діяльність НДКБ, окрім вирішення власних внутрішніх питань, фактично популяризувала проблеми інших наукових бібліотек, пропагувала знання з бібліотекознавства та бібліографії серед бібліотекарів, наукових співробітників, широкого громадського загалу.

Для того, щоб виносити на розширену аудиторію проблеми бібліотечної справи, НДКБ повинна була спочатку аналізувати бібліотечні процеси на власному досвіді з огляду на їх наукову вірогідність й практичну доцільність, перевіряти й обговорювати їх серед своїх співробітників (такими, наприклад, були доповіді про алфавітний каталог ВБУ, про створення зведеного каталогу бібліотек, що входили до складу ВБУ як окремі одиниці, про Музей книги тощо).

У разі, коли проблематика засідань не стосувалася тематики ВБУ, такі питання (доповіді про завдання щодо періодичної преси України, про архівну справу та стан рукописних відділів у наукових бібліотеках, про бібліотечні курси, про методику вивчення книги й читача тощо) виносилися НДКБ на відкриті засідання.

З широкого кола питань, що потребували поглибленого вивчення, Президія НДКБ, відповідно до тогочасних потреб, спеціально виділила проблеми Українського бібліографічного репертуару та зведеного каталогу. Для експериментального дослідження та детального обґрунтування інших питань були організовані спеціальні підкомісії:

- а) з алфавітного каталогу;
- б) для складання інструкцій щодо опрацювання другого обов’язкового примірника;
- в) каталографічна підкомісія;
- г) з бібліографії Дніпропетровщини (у зв’язку з будівництвом Дніпрогесу);
- д) з бібліотечної техніки;
- е) з предметного каталогу¹⁸.

Упродовж 1926/27 рр. відбулося 37 відкритих засідань, на яких було зачитано й обговорено 29 доповідей:

– З проблем бібліографії: Міжнародна бібліографія й національні бібліографічні репертуари (М.І. Сагарда); Бібліографія друкованих монографічних видань в Росії ХІХ–ХХ ст. (М.І. Ясинський); “Польська бібліографія” Кароля Естрейхера (П.Є. Горянський); Другий Всеросійський бібліографічний з’їзд у Москві та організаційні питання на ньому

(М.І. Сагарда); Питання теорії й методології бібліографії на Другому Всеросійському бібліографічному з'їзді (М.І. Сагарда); Питання рекомендаційної бібліографії й обслуговування читачів на Другому Всеросійському бібліографічному з'їзді й на Другій Всеросійській конференції наукових бібліотек (Д.А. Балика); Питання крайової бібліографії на Другому Всеросійському бібліографічному з'їзді (М.І. Сагарда); Національна бібліографія в Німеччині (М.І. Сагарда); Форми бібліографічної роботи на Україні (М.І. Ясинський); Потреба, обсяг, назва українського бібліографічного репертуару й проект складання (М.І. Ясинський); Обсяг і план українського бібліографічного репертуару XVI–XVIII ст. (С.І. Маслов); Етнографічно-територіальні межі українського народу (до питання про межі українського бібліографічного репертуару) (Ф.П. Максименко); Псевдоніми в українській бібліографії (характеристика методів збирання псевдонімів) (Н.В. Кравченко); Основні питання бібліографії Української бібліографії (М.І. Ясинський); Основні положення до порядку бібліографування для відділів бібліографії в періодичних виданнях, для фахових бібліографічних покажчиків і карток, тематичних і предметових каталогів (В.О. Козловський).

– З проблем бібліотекознавства: Географічні детермінанти УСРР і українських земель у десятковій системі Міжнародного бібліографічного інституту (В.О. Козловський); Нью-Йоркська Публічна Бібліотека в 1925 р. та її каталоги (С.М. Мотовилова); Друга Всеросійська конференція наукових бібліотек у Ленінграді та організаційні питання на ній (В.О. Козловський); Питання абеткового каталогу та колективного авторства на Другому Всеросійському бібліографічному з'їзді та на Другій Всеросійській конференції наукових бібліотек (В.О. Козловський, С.П. Постернак); Питання предметового каталогу на Другому Всеросійському бібліографічному з'їзді та на Другій Всеросійській конференції наукових бібліотек (С.П. Постернак); Зведені каталоги, їхні завдання та проблеми їх організації (В.О. Козловський); Зведені каталоги монографічної літератури в Німеччині (В.О. Козловський); Основні питання зведеного каталогу періодики бібліотек України (М.І. Сагарда); Предметовий каталог (С.М. Мотовилова); Бібліотечне вивчення книжки і погляди П.О. Куліша на українську книжку (Д.А. Балика); Аналіз заголовків нових творів (документально-відомчої літератури післяреволюційного часу) та практика “Книжной Летописи” з 1923 по 1926 р. у справі описання документально-відомчої літератури за принципом колективного авторства (О.З. Бродовська); Псевдоніми в бібліотечній роботі (Н.В. Кравченко).

– З проблем книгознавства: Друкарство на Україні в XVI та на початку XVIII ст. (до заснування Лаврської друкарні) (Г.І. Коляда).

Усі відкриті засідання відбувалися у позаслужбовий час¹⁹.

Теми доповідей свідчать про те, що робота Комісії охопила різноманітні проблеми бібліотечної та бібліографічної теорії й практики.

Результатом напруженої індивідуальної й колективної роботи членів НДКБ стали не лише оприлюднені доповіді – вона створювала наукове підґрунтя для виконання завдань Національної бібліотеки у всеукраїнському масштабі, допомагала вирішувати завдання бібліотечної справи та бібліографії для України в цілому і сприяла їх розвитку, беручи активну участь у організації з'їздів, конференцій, пленумів тощо.

11–14 квітня 1927 р. у Києві, в приміщенні ВБУ, відбувся Перший пленум Бібліографічної комісії УАН. НДКБ взяла активну участь у створенні цієї Комісії, редагуванні регламентуючих положень, складанні проекту Першого пленуму, затвердженого згодом Організаційною нарадою. На Пленумі вона була представлена п'ятьма (з восьми) доповідями, а саме:

1. Бібліографія на Україні XIX–XX ст. – М.І. Ясинський.
2. Основні проблеми українського бібліографічного репертуару – М.І. Сагарда.
3. Організаційні питання рекомендаційної бібліографії – Д.А. Балака.
4. Завдання і план діяльності Бібліографічної комісії УАН – С.П. Постернак.
5. Організаційні питання – С.П. Постернак.

На Першій конференції наукових бібліотек УСРР було вирішено організувати Комісію для розробки основних питань у справі каталографічної інструкції. Постанова конференції була затверджена Україною і 13–14 квітня відбувся Перший пленум цієї Комісії. Членами НДКБ на ній було виголошено три доповіді:

1. Основні питання при складанні української каталографічної інструкції – В.О. Козловський.
2. Робота над складанням української каталографічної інструкції – С.П. Постернак.
3. Проект робіт для вивчення проблеми колективного авторства – Н.В. Піскорська²⁰.

Не полишала своєю увагою НДКБ й науково-педагогічну роботу. Ще на початку 1924 р. було організовано бібліотекознавчий семінар для підвищення кваліфікації співробітників ВБУ; згодом до нього залучили бібліотекарів інших академічних бібліотек. Упродовж кількох років ВБУ планувала відкриття бібліотечної школи – дворічних курсів для підготовки середнього бібліотечного персоналу наукових та академічних бібліотек. Було складено програми курсів, які обговорювалися на відкритих засіданнях, у пресі, але через відсутність коштів курси так і не було відкрито, й ВБУ змушена була обмежитися інститутом практикантів.

Ще на Першій конференції наукових бібліотек України 1925 р. В.Ф. Іваницький виголосив доповідь про проблеми в галузі підготовки наукового бібліотечного персоналу – “Науково-дослідна праця в галузі бібліотеко-

знавства та бібліографознавства у зв'язку з підготуванням бібліотекарів та встановленням аспірантури при наукових бібліотеках". На доповідь було ухвалено резолюцію: "...в найближчому часі організувати при головних бібліотеках Укрнауки інститут аспірантури для підготування бібліотекарів вищої кваліфікації"²¹. На підставі ухвал конференції ВБУ виробила проект положення, пристосувавши його до спеціальних завдань і умов підготовки бібліотекарів вищої кваліфікації та склала загальний план підготовки аспірантів. У лютому 1926 р. "Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства" було затверджене Президією Укрнауки²².

Набір перших аспірантів відбувся у 1926 р. Ними стали Г.І. Коляда, М.В. Геппенер, В.М. Пилипенко та В.О. Черняхівська. Для керівництва роботою аспірантів Президією НДКБ було обрано С.П. Постернака (поглиблення марксистського світогляду та знайомство з основами радянського будівництва, система освіти в УСРР і місце в ній бібліотечної справи), В.О. Козловського (бібліотечна техніка), Д.А. Балику (книгокористування), М.І. Сагарду (теорія й методологія бібліографії та історія бібліографії за кордоном), М.І. Ясинського (українська та російська бібліографія), С.І. Маслова (книгознавство)²³. Керівники склали детальні програми навчання на перший рік та списки літератури, з якою аспіранти повинні були ознайомитися; програми і списки розглянула та затвердила колегія керівників.

Для здійснення широкого обговорення різноманітних питань бібліотечної теорії та практики НДКБ потрібен був друкований орган. В умовах матеріальної скрути налагодити цю справу було дуже важко, тому лише у 1926 р. було започатковане видання "Бібліотечного збірника", у першому номері якого публікувалися матеріали Першої конференції наукових бібліотек УСРР. Впродовж 1927 р. вийшло ще два номери – "На науково-бібліотечному фронті" та "Бібліографія на Україні". Того ж року було видано перший номер "Журналу бібліотекознавства та бібліографії". Окремі співробітники ВБУ друкували численні статті у періодичній пресі України та Росії, в яких розглядалися сучасні проблеми бібліотекознавства, книгознавства та бібліографії, висвітлювалася діяльність ВБУ та її Науково-дослідної комісії.

На Малій Президії Укрнауки 9 червня 1927 р. була заслухана доповідь директора ВБУ С.П. Постернака про роботу НДКБ. Відзначивши активізацію та ефективність як науково-дослідної, так і науково-педагогічної роботи Комісії, а також велике значення її діяльності для підвищення бібліотечної кваліфікації бібліотекарів ВБУ та інших бібліотек, Президія ухвалила: "Вважати за потрібне цілком прирівняти Науково-дослідну комісію бібліотекознавства та бібліографії до науково-дослідних кафедр щодо матеріального забезпечення їхніх керівників, дійсних членів і аспірантів. Внести в бюджет 1927/28 року відповідні асигнування"²⁴.

Це побажання залишилося лише на папері: за весь час існування НДКБ її члени не отримали жодної копійки за свою працю.

Упродовж 1928–1929 рр. НДКБ продовжувала плідно працювати у секціях та підкомісіях. 1928 р. розпочала роботу ще одна секція – книгокористування, керівником якої було обрано завідуючого консультативно-виставочним відділом Д.А. Балику.

Основними темами досліджень були:

1. У галузі бібліотекознавства:

– колективні роботи та експериментальні дослідження для складання проекту української каталографічної інструкції для бібліотек УСРР і української бібліографії;

– теорія та методологія предметного каталогу, зокрема вироблення рубрикації українознавчої літератури;

– проблема створення систематичного каталогу в наукових бібліотеках;

– проект укладання зведеного каталогу бібліотек УСРР;

– форми бібліотечної статистики та звітності;

– історія бібліотек на Україні;

– роль бібліотек в крайовій та краєзнавчій бібліографії.

2. У галузі книгознавства:

– розроблення конкретного плану складання українського бібліографічного репертуару;

– реалізація плану складання бібліографії української бібліографії;

– складання бібліографії Дніпропетровщини та Дніпробуду;

– продовження складання репертуару української періодики;

– вироблення методології крайової чи краєзнавчої бібліографії;

– складання бібліографічного покажчика наукової літератури УСРР за десять років з постатейним розписом журналів;

– розроблення плану, тез та матеріалів до Першого Всеукраїнського бібліографічного з'їзду.

3. У галузі книгокористування:

– проблема рекомендаційної бібліографії, критичної бібліографії та бібліографії за соціальним призначенням;

– вивчення української книги й читача (зокрема, читача ВБУ) для належної постановки бібліотечної роботи з книгою;

– активізація роботи з читачем у наукових бібліотеках;

– проблеми бібліологічної педагогіки;

– організація підручної бібліотеки;

– організація книгокористування ВБУ (читальні та абонемент).

4. У галузі термінологічній: збирання термінологічного бібліотекознавчого та бібліографічного матеріалу.

5. У галузі науково-педагогічній: робота з аспірантами попереднього прийому та групою з нового набору.

З метою поширення бібліографічних та бібліотечних знань і залучення до наукової роботи працівників інших бібліотек та бібліографічних установ УСРР Комісія проводила свої відкриті засідання, а також засідання секцій та підкомісій, розповсюджувала праці з бібліотекознавства та бібліографії через публікацію у виданнях ВБУ результатів науково-дослідної роботи²⁵.

Наприкінці 1928 р. у газеті “Пролетарська правда” були опубліковані статті з нападками на ВБУ та її керівництво²⁶. Це стало поштовхом до активної ідеологізації установи, що викликало репресії щодо її провідних спеціалістів та знищення здобутків попередніх років у розвитку бібліотекознавства, книгознавства та бібліографії, перетворення ВБУ з бібліотеки світового рівня на державне книгосховище загальнонарадянського типу. Ось, наприклад, як були сформульовані основні завдання ВБУ на 1930 р.:

– “популяризувати й надавати якнайширших можливостей читачам для ґрунтовного наукового опрацювання генеральної лінії компартії й радвлди на соціалістичну реконструкцію господарства й культури;

– максимально підсилити й удосконалити справу обслуговування наукової праці в царинах, що безпосередньо сприяють виконанню завдань здійснити п’ятирічний план господарського й культурного будівництва”²⁷.

Безумовно, ці події відбилися й на функціонуванні Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії. Поступово зникали з планів роботи Комісії проблеми вивчення загальнотеоретичних питань бібліотекознавства, створення бібліографічного репертуару, зведеного каталогу тощо. Натомість ряд засідань Пленуму НДКБ 1932 р. було присвячено аналізу попередньої роботи ВБУ “в світлі діалектично-матеріалістичної методології”. Пропонуємо декілька тем, обговорених на засіданнях:

– “Робота С. Постернака “Всенародня бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві” 1923 р. та основні настановлення в роботі ВБУ” – доп. Н.М. Миколенко;

– “Бібліотекознавча робота ВБУ в минулому, й моя в ній участь” – доп. В.О. Козловський;

– “Минула робота ВБУ над проблемою бібліографічного репертуару (Критичний і самокритичний огляд)” – доп. М.І. Сагарда;

– “До питання про діалектично-матеріалістичне освітлення бібліографічних процесів у друкованих працях ВБУ до 1930 р.” – доп. А.М. Яременко;

– “Роботи з історії українського друкарства за останні 15 років (Критичний і самокритичний огляд)” – доп. С.І. Маслов²⁸.

Видатні вчені, висококваліфіковані спеціалісти вимушені були паплюжити свою попередню роботу, обіцяючи “опанувати марксо-енгельсову діалектику”. Великої поваги заслуговує мужність М.І. Сагарди, який під час обговорення “особистої справи” ні на крок не відступився від своїх принципів і відмовився визнавати помилки там, де він їх не бачив²⁹.

Насамкінець хотілося б навести цитату з праці М.І. Сагарди, який правильно оцінив роль НДКБ у житті ВБУ та й всієї бібліотечної України: “Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії Всенародної бібліотеки України – цілком нова на Україні й своєрідна науково-дослідна організація. НДКБ – нова організація, бо на Україні досі не було інституції, що фактично проводила б поглиблене, організоване й систематичне вивчення та наукове дослідження питань бібліотекознавства та бібліографії, і ВБУ у своїй НДКБ виступає як піонер наукового бібліотекознавства та бібліографії, створення перших кваліфікованих наукових бібліотекарів і бібліографів, і перших кадрів наукових дослідників у галузі бібліотекознавства і бібліографії. НДКБ – своєрідна організація в своєму походженні й структурі: вона повстала не за наказом зверху і не за готовим теоретично-складеним статутом, а зародилася щодо самої ідеї й поволі розвинулася щодо життєвих форм у самій ВБУ як наслідок її росту й зв’язаних з цим усвідомлених потреб безпосередньо її самої й потреб бібліотечної справи на Україні, – отож вона виростає на природній для науково-дослідної інституції бібліотекознавства та бібліографії бібліотечній базі і в природньому для неї бібліотечному оточенні, не організаційними формами тільки, а цілком органічно з’єднана з бібліотекою та її життям. У НДКБ, як у фокусі, концентрується й одбивається все життя ВБУ, підноситься до рівня НДКБ, причому й сама НДКБ – це найкращий показник досягнень і перспектив цілої ВБУ, – вони злиті і неподільні”³⁰.

¹ *Постернак С.* Всенародна Бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві.– К., 1923.– 64 с.– Дод.: Статут Всенародної Бібліотеки України.– С. 61–63.

² Справоздання ВБУ при ВУАН за 1924/25 бюдж. рік.– Арх. Нац. б-ки України імені В.І. Вернадського, оп. 1, спр. 110, арк. 1–79.– (Далі зазначаємо лише номери справ та аркуші).

³ Там само, арк. 44.

⁴ Науковий інститут бібліотекознавства Всенародної Бібліотеки України // Бібл. журн.– 1925.– № 2/3.– С. 26. (підпис: М).

⁵ Справоздання ВБУ при ВУАН за 1924/25 бюдж. рік, спр. 110, арк. 45.

⁶ Там само, арк. 46–47.

⁷ *Козловський В.О.* Бібліотекознавство в УСРР за період 1917–1927: [Доп. на засіданні Ради ВБУ] // Журн. бібліотекознавства та бібліогр.– 1928.– № 2.– С. 6.

⁸ Лист № 1124 від 4. 05. 1925 р. До всіх вузівських і наукових бібліотек УСРР, спр. 115, арк. 63.

⁹ *Постернак С.П.* Проблема наукових бібліотек УСРР // Бібл. зб.– 1926.– Ч. 1.– С. 18.

¹⁰ Лист № 7 від 1. 04. 1925 р. До Укрголовполітосвіти від Секції академічних бібліотек про участь у Всеукраїнському бібліотечному з'їзді та проект програми роботи секції наукових бібліотек, спр. 115, арк. 57; Листи № 818, 819 від 13. 04. 1925 р. До Укрголовполітосвіти та Укрголовнауки від ВБУ про участь у Всеукраїнському бібліотечному з'їзді та організацію секції наукових бібліотек, спр. 115, арк. 60–61.

¹¹ Лист № 35329 від 13. 10. 1925 р. від Укрнауки до ВБУ про скликання наради наукових бібліотек, спр. 115, арк. 88.

¹² *Постернак С.П.* Перша конференція наукових бібліотек УСРР // Бібл. зб.– 1926.– Ч. 1.– С. 3–10.

¹³ Звідомлення ВБУ за 1925/26 операційний рік, спр. 142, арк. 44–58.

¹⁴ Протокол засідання Президії НДІБ від 12, 14 січня 1926 р., спр. 159, арк. 4–6.

¹⁵ Витяг з протоколу № 23 засідання Президії Укрнауки від 17 липня 1926 р., спр. 159, арк. 3.

¹⁶ Статут Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ, спр. 159, арк. 1.

¹⁷ *Сагарда М.І.* Науково-дослідчі завдання Всенародної бібліотеки України // Бібл. зб.– 1927.– № 2.– С. 26–53.

¹⁸ Звіт про роботу НДКБ за 1926/27 рр., спр. 199, арк. 1–5.

¹⁹ Справоздання Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії Всенародної бібліотеки України за 1927–1928 рр., спр. 198, арк. 3.

²⁰ Звіт про роботу НДКБ за 1926/27 бюджетно-операційний рік, спр. 199, арк. 1–5.

²¹ *Іваницький В.Ф.* Науково-дослідча праця в галузі бібліотекознавства та бібліографознавства у зв'язку з підготуванням бібліотекарів та встановленням аспірантури при наукових бібліотеках // Бібл. зб.– 1926.– № 1.– С. 29–39; Резолюція на доповідь.– С. 41–42.

²² Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства // Бібліологічні вісті.– 1927.– № 2.– С. 104–105.

²³ Звіт про роботу ВБУ за 1926/27 бюджетно-операційний рік, спр. 181, арк. 1–32а.

²⁴ Витяг з протоколу № 30 Малої Президії Укрнауки НКО від 19 червня 1927 р., спр. 199, арк. 86.

²⁵ Звідомлення про роботу НДКБ ВБУ при ВУАН за 1928–1929 рр., спр. 250, арк. 11–13.

²⁶ Матеріали Комісії у зв'язку зі статтями в газеті “Пролетарська правда” від 20 та 30 грудня 1928 р., спр. 278, 86 арк.

²⁷ Звідомлення ВБУ при ВУАН за 1929–1930 рр., спр. 313, арк. 1–31.

²⁸ План роботи НДКБ на 1932 р., спр. 398, арк. 1–4.

²⁹ Протокол засідання Пленуму НДКБ від 4 лютого 1932 р., спр. 398, арк. 22.

³⁰ *Сагарда М.І.* Науково-дослідчі завдання Всенародної бібліотеки України // Бібл. зб.– 1927.– № 2.– С. 53.